

Проф. д-р Тодор Чепреганов
Универзитет „Гоце Делчев“ Штип

***Македонскиот национален идентитет во британската
дипломатска кореспонденција***

Се до 1943 година, британските политички и воени тела кон настаните во Македонија не покажувале било каков интерес. Дотогаш Македонија воопшто не се споменувала во меѓународните и меѓудржавните преговори, договори и покрај фактот што македонскиот народ уште во 1941 година започнал со својот отпор против нацифашистичката окупација и се стави на страната на Антифашистичката коалиција. Британскиот политички естеблишмент во своите калкулации околу повоеното уредување на Балканот сметал дека Македонија ќе биде дел од Кралството Југославија бидејќи југословенската кралска влада нашла прибежиште во Лондон и Британците го помагале нејзиниот експонент генералот Дража Михаиловиќ.

Меѓутоа, промените кои се случиле во средината на 1943 година на воен и политички план во Македонија: формирањето на ЦК на КПМ, оперативни зони и формирањето на слободни територии, а посебно успешно изведените оружени акции кои биле преземени на територијата на Првата оперативна зона во британското Министерство за надворешни работи почнале да пристигнуваат извештаи во кои се зборувало за „појава на македонските оружени партизански групи“. Таа информација за британскиот политички врв претставувала изненадување бидејќи на политичката сцена се појавил нов воен и политички фактор, НОВ И ПО на Македонија, како преставници на македонскиот народ, кој по војната би можел да биде самостоен и би претставувал субјект во политиката на Балканот. Таквата информација го вознемирила британскиот премиер Винстон Черчил кој веднаш побарал од Министерството за надворешни работи да се направи комплетен извештај за Македонија, а од британската

известителна служба COE побарал да испрати свои членови за да се запознаат со ситуацијата во Македонија. Несомнено дека причината поради која Черчил толку многу се заинтересирал за она што се случува во Македонија лежела пред се во можноста македонското прашање да му ги поремети неговите дотогашни планови за повоеното уредување на Балканот. По направените анализи британската надворешна политика спрема Македонија била поставена против двајца непријателиг. Прво британскиот политички врв бил против идејата за формирање на јужнословенска федерација и второ против идејата за формирање на самостојна и обединета Македонија. По заземањето на овој став Британците на Македонија гледале единствено како лјаболко на раздоротв во јужнословенската заедница и како закана за интересите на британскиот штитеник Грција. Од тие причини Министерството за надворешни работи на Велика Британија барало предвидените членови на британските воени мисии во Македонија воопшто да не се мешаат во било какви политички дискусии за иднината на Македонија.

Зачестените информации од членовите на британските воени мисии во Албанија и Грција за акциите, контактите и соработката помеѓу се поголемите и појаки единици на НОВ и ПО на Македонија со грчките и албанските партизани биле една од причините британскиот политички естеблишмент и британската известителна служба COE сосема сериозно да се посветат на она што се случувало во Македонија. Капитулацијата на Италија преставувала пресвртен момент во промената на британското држење спрема Македонија.

Пристигнувањето на првите британски воени мисии на територијата на Македонија се софпаќа со широкиот развој на НОД и преминувањето на повисок степен во организацијата на воените единици и создавање на регуларни воени единици. Во такви воено-политички услови на територијата на Македонија британската известителна служба COE во почетокот на октомври 1943 година

започнала со испраќањето на првите британски воени мисии на територијата на Македонија.

Нивното присуство на територијата на Македонија од една страна значело признавање на дотогашниот придонес на единиците на НОВ и ПО на Македонија во борбата против наци-фашизмот на страната на антифашистичката коалиција, а од друга страна давало надеж дека членовите на британските воени мисии во Македонија преку своите извештаи, освен воената страна, ќе се осврнат и на политичката и ќе ја запознаат демократската јавност во светот со борбата на македонскиот народ за национална слобода и едновременно со желбата на македонскиот народ за обединување и создавање на своја државност и самостојност.

Британските воени мисии по пристигнувањето во ГШ на НОВ и ПО на Македонија биле разместувани во поголемите воени единици и со посебно внимание ги следеле и известувале за се она што сметале дека може да биде од интерес за штабот на СОЕ во Каиро.

Во периодот од октомври 1943 година на територијата на Македонија биле спуштени повеќе британски воени мисии. Шефовите на мисиите уште при првиот контакт со единиците на НОВ и ПО на Македонија увиделе дека тие се единствената воена сила кој му се спротиставува на наци-фашистичкиот окупатор. Биле изненадени од моралот на македонските партизани кој бил толку голем што шефот на првата британска мисија на територијата на Македонија Џорџ Квајн ќе забележи дека Македонците се борат со таков морал што „ништо не ќе може да ве спречи во борбата за слобода“.

Уште поинтересни се и информациите на британскиот шеф на една од мисиите во Македонија Доналд Мекдоналд кој не можел да остане рамнодушен спрема она што можел да го забележи кај македонското воено и политичко раководство во однос на нивните политички барања. Во разговорите со политичкото и военото раководство на НОВ и ПО на Македонија тој сфатил дека во однос

на политичките барања Македонците своите погледи ги имаат насочено кон Солун „и северно од него“. Неможел, а да не забележи дека НОД „во својата основа пред сè е национално, а како второ комунистичко движење“ и дека во „нивната пропаганда за цело време се нагласува македонската национална независност“. Посебно е интересна неговата констатација, која сигурно ја добил од водените разговори со раководството на НОВ и ПО, дека Македонците „немале независност од дванаесетиот век“, мислејќи сигурно на Македонското средновековно царство од крајот на X и првата деценија од XI век. Согледувајќи ја реалноста дека на крајот од војната единиците на НОВ и ПО, како членка на антихитлеровската коалиција, ќе излезат како победници и Македонија ќе стане самостојна и независна држава ќе заклучи дека втаа цел ги има обединето сите нијанси на политичко мислење и сите класи во Македонија кои встојат зад партизанското движење. Исто така ќе нагласи дека надвор од партизанското движење, не постои друга политичка активност во Македонија.

Посебно внимание за македонскиот национален идентитет преставуваат опсервациите на Патрик Хачисон Еванс, член на британска воена мисија за делот од територијата на Македонија во рамките на Грција. По извршената обука на 16 септември 1943 година бил спуштен во западна Македонија (делот на Македонија во рамките на Грција) како британски офицер за врска. Најголем дел од својот престој го поминал во областа Лерин каде се задржал се до октомври 1944 година.¹ Своите опсервации за она што видел за време на својот престој го набележал во подолгиот извештај кој го доставил до Управата за специјални операции на 12 декември 1944 година, а извештајот во Форин Офис пристигнал на 30 декември 1944

¹ Andrew Rossos, The Macedonians of Aegean Macedonia: A British officer's report, 1944. The Slavonic and East European review, Volume 69, Number 2-April 1991. Види: Велика Британија и македонското национално прашање 2 август 1944-1948. Институт за национална историја, Еко-пресс, Магна скен.

година.² Извештајот прествувал изненадување за експертите во Форин Офис. Она што било набележано во извештајот, не оставало сомневање дека на таа територија се случувале настани кои не оделе во прилог на дотогашните британски планови за повоеното уредување на Балканот, а посебно во однос на Грција која ја сметале за своја интересна сфера.

Од извештајот недвосмислено произлегувал заклучокот за „неочекуваниот солиден славомакедонски карактерг на областа во која престојувал Еванс, и дека западно-македонското словенско население е претставено во приложениот извештај како многу похомогено испреплетено со бегалци или со други Грци и произлегува дека е значително поголемо од она што беше претставено во грчките официјални податоци“. Исто така, во извештајот недвосмислено се потенцирало дека „политичкото движење на локалните Словени“, не било „во корист на Бугарија туку за една независна Македонија“ и дека „неговата надворешна поддршка доаѓа од југословенска Македонија, а не од Бугарија“. Следувал, многу логичниот заклучок дека „одноското население не е отсечено од неговите ‘браќа’ надвор од значителното грчко население во источна Македонија, туку обединето со него преку природниот пат низ битолскиот теснец и отсечено само со државната граница“.³ Неможејќи да го пренебрегнат тој факт, амбасадата во Атина сугерирала дека било многу тешко да се изврши „трансферот на македонските Словени“.⁴ Уште поголемо вознемирување предизвикала и констатацијата дека веден слободен и

² PRO, FO 371/43 649.

³ Ibidem.

⁴ Таков трансфер, иселување на „120.000 Македонци северно од границата на Грција од 1941-ва“ му предлагал тогашниот амбасадор на Велика Британија Р. А. Липер на министерот за надворешни работи на Велика Британија Антони Идн во писмото од 24 ноември 1944-та, а со цел „Грција да нема било какво славјанско малцинство и заради тоа што ампутирањето на славјанската територија кон западна Македонија и нејзиното анектирање во славјанска федерација е практично невозможно и би било истовремено економска катастрофа за Грција“.

фер плебесцит би бил според сите верувања на штета на Грција". Важноста на овој извештај пред се произлегува од фактот што е напишан од човек кој претходно немал некои поголеми сознанија во однос на Македонија, а посебно за присуството на Македонци на територијата каде што бил спуштен. Бил еден од оние кои, пред да дојде во додир со светот на Македонците, недвосмислено ја прифатил грчката тафтологија за грчкиот карактер на Македонија. Несомнено дека некоиот вшокг бил голем кога дошол во непосреден допир со Македонците кои живееле на територијата на која требало да ја извршува својата доверена задача. Од тие причини неговиот извештај претставувал „салто-мортале“, кој давал сосема друга слика за населението кое живеело во областа Лерин, а посебно се разликувал од дотогашните извештаи кои биле доставувани до Форин Офис од лица кои биле во придружба на официјални грчки преставници кои биле всупервизориг на она што се разговарало и какви информации се добивале од мештаните. Еванс од првиот момент, по пристигнувањето во март 1943 година, живеел и слободно се движел како што вели тој „меѓу Македонците кои го примиле и му верувале“. Информациите на Еванс претставуваат првокласен извор за опстојувањето на Македонците во Грција. Со неговите опсервации тој отфрла многу од дотогашните митови за Македонците кои биле фабрикувани во Бугарија, Грција, Србија, а кои без било каков коментар биле примани од политичкиот естеблишмент на Велика Британија. Затоа, самиот извештај претставувал своевиден „шок“ и вотрезнување и за експертите во Форин Офис, кои во поголем дел биле наклонети кон Грција, како стар британски сојузник, и ги бранеле интересите на грчката држава кои биле дефинирани од страна на владите во Атина. Извештајот во основа ги отфрлал грчките статистички податоци за непостоењето на Македонците во Грција. А уште повеќе, што тој бил своевиден доказ за неуспешните обиди на грчката држава да ги денационализира и асимилира Македонците. И покрај напорите на грчката држава од 1913 година,

да го промени етничкиот карактер на делот на Македонија под Грција, со присилна асимилација и денационализација, сепак Еванс ќе забележи дека „Македонците останале Македонци и македонскиот јазик останал домашен јазик...на полето, на селските улици и пазарот", а наспроти тоа грчкиот јазик "се смета скоро за странски јазик, на Грците не им се верува ништо, се сметаат во целосна смисла на зборот како странциг. Неговата констатација била дека „...регионот е природно словенски, а не грчки".⁵ Она што посебно претставувало изненадување за експертите на Форин Офис биле многу јасно поцртаните становишта на Еванс за националната свест и патриотизмот на Македонците. Тој како добар аналитичар забележал дека македонскиот народ во тој дел на Грција и покрај непостоењето на национална интелигенција, а исто така и без било каква национална работа и покрај теророт кој бил преземен од страна на претставниците на државната власт, селското население, во поголем број, останало и јасно го дефинирало својот македонски идентитет. За него немало никакво двоумење или колебање дека „жителите не се ниту Грци, не се ниту Бугари или Срби или Хрвати. Тие се Македонци". Според него нивниот македонизам, не бил вештачки тоа е природно, спонтано и длабоко всадено чувство кое почнува уште во детството, како и сите други патриотизми". Исто така ја забележал и македонската освестеност „која оди подалеку од локалниот патриотизам" и нивните тежнења „насочени кон слободна и обединета Македонија". Според него повлечените граници биле узурпирани и фактот за непостоењето на „една независна македонска држава", според Еванс, не било резултат на отсуството на македонски патриотизам, туку, со право, смета дека тоа е „една од грешките или лапсусите на историјата", а тоа го потврдува со својата опсервација дека одржувањето на еден слободен и фер плебисцит,

⁵ PRO FO 371/43 649.

би резултирал со формирање на „слободна Македонија“ со што би се анулирале „грешките или лапсусите на историјата“.⁶

Во извештајот Еванс посебно се осврнува на перспективите за обединувањето на Македонците. Реалиста по природа, Еванс, по сите негови согледувања и анализи, можел сосема слободно да заклучи дека и покрај желбата за обединување на Македонците во една независна и самостојна Македонија, кое што и тој го посакувал како право на Македонците, таа како таква, сметал тој „не може да егзистира“ и дека „тоа е непожелно“. Прагмата морала да остави место на правото на Македонците за обединување, пред се, поради тоа што на Еванс му биле познати ставовите на Грците кон Македонците во Грција. Настојувањата на Македонците за обединување според него „би биле загушени со сила од Грците, кои сигурно би се дигнале од цела Грција за да ги загушат“ таквите тежнења на Македонците бидејќи и тој бил свесен дека Грција била "доволно сиромашна...за да ѝ се земе една од нејзините најпродуктивни територии" што, од своја страна би ја направила уште посиромашна. Според него претензиите на Македонците кон Солун би го предизвикале бесот на Грците, што би можело да резултира во „жестока крвава војна од која не би произлегло ништо добро". Во однос на границите спрема Македонија сметал дека границата спрема Преспа и Кајмакчалан требало да остане непроменета. Тој дури ја набележал и можноста во случај македонското малцинство да не ѝ прави сериозни проблеми на Грција, а во „интерес на правичноста", Грција да ги почитува малцинските права да се однесува „строго, но пријателски без дискриминација" кон Македонците.⁷ Но и самиот тој не бил убеден во можноста тоа да се оствари.

Еванс исто така се осврнува и на можноста на употреба на сила од страна на Македонците за добивање на автономија или

⁶ Ibidem.

⁷ Ibid.

независност. Но тој сметал дека тоа би било последното средство кое би се применило, доколку биде одбиено барањето за плебисцит на Македонците во делот на Македонија под Грција. Во однос на резултатот од плебисцитот, тој бил сосема сигурен за крајниот исход, прогласување на „слободна Македонија“, од што се плашеле и Грците и гркофилски расположените експерти на Форин Офис. Основната причина за слободното манифестирање на македонските национални чувства во реонот на Лерин, Еванс ги гледал, пред се, во слабоста на грчката влада и нејзината бавност во воспоставувањето на авторитетот на државните органи во областа Лерин.⁸

По анализата извештајот на Еванс во Форин Офис истиот им бил отстапен на експертите од Јужниот Оддел при форин Офис кои биле задолжени за креирање на политиката кон Балканот. По неговата анализа експертот Х. К. Томпсон извештајот го нарекол „крајно интересен“ и забележал „ако е точно, изгледа дека македонските Словени не се толку занемарливо малцинство како што досега се сомневаше“ и дека извештајот само потврдувал дека грчкиот став спрема Македонците, кои тие настојувале да го прикажат како „релативно пасивна незаинтересираност практично бил многу полош“.⁹ Несомнено информациите од извештајот ја подигнале мобилноста во редовите на Форин Офис. Повеќе не постоелео никакво сомневање дека британскиот политички естаблишмент ќе треба да му посвети посебно внимание на активирањето на, за нив, низ историјата познатото вмакедонско прашање, сега преминало на повисок стадиум „македонско национално прашање“ кое претставувало реална опасност за нарушување на британските интереси на Балканот.

Исто така интересна е и реакцијата на Форин Офис во однос на одржувањето на Првото заседание на АСНОМ. Познато е дека заседанието се одржа на 2 август 1944 година во манастирот „Св. Отец Прохор Пчински“, каде се прокламира

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

македонската држава како федерална единка во рамките на југословенската федерација. Од заседанието беа испратени поздравни телеграми до вголемите тројцаг Винстон Черчил, Јосиф В. Сталин и Френклин Д. Рузвелт во кои се истакнуваше придонесот на македонската војска во борбата против нацифашизмот и вековниот сон на македонскиот народ за формирање на обединета, независна и самостојна македонска држава. Информацијата за одржувањето на заседанието Британците ја добија на 15 август 1944 година, а првиот пишан документ бил добиен на 18 август 1944 година.¹⁰ Ваквата неочекувана информација ги вознемирала британската политичка елита. Во првиот момент по добивањето на информацијата тие како да не биле свесни за која Македонија станувало збор-за Вардарска, Пиринска или Егејска. По редица консултации експертите можеле всо сигурност да потврдат дека „Македонија за која станува збор е југословенска Македонија“. Но тоа кај нив предизвикало и друга дилема, а тоа бил стравот македонските партизани да не „постават барања во однос на делови на територијата на Грција, Бугарија и Албанија од пред 1941 година за нивна независна Македонија“.¹¹ Таквиот анализа барала и поголема претпазливост во однос на одговорот кој требало да се испрати од страна на Британците до АСНОМ. Бидејќи во тој момент британскиот премиер Винстон Черчил се наоѓал во Италија, Форин Офис на 20 август 1944 година упатил телеграма до министерот резидент на централниот Медитеран во Казерта, Макмилан во која му се давале инструкции како треба да постапи доколку Черчил одлучел да одговори на телеграмата од АСНОМ. Му се сугерирало тоа да биде само „во форма на едноставна потврда за прием“ бидејќи како што сметале тие британската помош на НОВ и ПО на Југославија не ја вклучувала во себе и шемата на

¹⁰ PRO FO 371/43665 HP 00643 R 12920/12920/67.

¹¹ Ibidem.

Тито за една автономна Македонија и сметале дека потврдата за прием ќе биде добар сигнал дека политичките цели на Македонците за автономна Македонија не „ја уживаат помошта на британската влада“.¹² Сугестиите дадени од страна на Форин Офис биле прифатени и на 23 август 1944 година од Рим, од британското претставништво, била испратена телеграма до Форин Офис, во која се истакнувало дека Черчил ја прифаќа сугестијата да не одговори туку едноставно Форин Офис да испрати потврда за прием на телеграмата од АСНОМ во име на Черчил.¹³ Очигледна е претпазливоста со која британскиот Форин Офис се однесува кон се она што можело на било кој начин да претставува и најмал сигнал за подржување на одредени ставови кои не влегувале во сферата на британската „real politic“. Имено, Македонија во британските политички планови за повоеното уредување влегувала единствено во рамките на Југославија. Прашањето било дали тоа ќе биде повторно во рамките на Кралството Југославија или во југословенската федерација формирана од комунистите. Бидејќи во август 1944 година сеуште траела војната, тоа била една од причините Велика Британија да се однесува многу внимателно кон македонското национално прашање се до новата поделба на интересни сфери.

Во текот на Втората светска војна во Министерството за надворешни работи на Велика Британија во однос на македонскиот идентитет непостоела никаква дилема. Ако и постоеле одредени струи во Форин Офис кои настојувале да наметнат мислење дека непостојат Македонците, реалноста на теренот ги демантирале самите членови на британските мисии кои испраќале податоци без било какви калкулации во однос на населението кое живее на територијата на Македонија и дури со

¹² PRO FO 371/43665 HP 00643 R. 12920/12920/67.

¹³ FO 371/43665 HP 00643 R. 13150/12920/67

констатацијата дека македонскиот идентите не е вештачки туку идентитет кој се создавал со генерации.